

“โฮล” และ “ปิดาน” : มรดกสิ่งทอเขมรในภูมิภาคอาเซียน

‘Hol’ and ‘Pidan’: Khmer Textile Heritage in ASEAN

ดร.สิทธิชัย สมานชาติ²⁰

Dr.Sittichai Smanchat

บทคัดย่อ

ประเทศกัมพูชา หรือที่คนไทยเรียกกันว่า “เขมร” นั้น นับเป็นประเทศสมาชิกของประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน และเป็นเพื่อนบ้านของประเทศไทยที่มีความสัมพันธ์กันทางวัฒนธรรมหลายๆ ด้าน รวมทั้งด้านสิ่งทอ วัตถุประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้มี 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” ของชาวเขมร ในประเทศกัมพูชา 2) เพื่อศึกษาเทคนิคการทอผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” ของชาวเขมร 3) เพื่อศึกษาลวดลายผ้าและลักษณะเฉพาะของการทอผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” แบบชาวเขมร

จากการศึกษาวิจัยทั้งจากข้อมูลเอกสารและการลงพื้นที่สำรวจข้อมูล ได้พบว่า 1) ชาวเขมรเคยมีการทอผ้า “โฮล” ทั้งในราชสำนักและในหมู่บ้าน รวมทั้งมีการทอผ้าเพื่อใช้ในพิธีกรรมเรียกว่า “ปิดาน” (Pidan) 2) ชาวเขมรนิยมใช้เทคนิคการทอผ้าแบบที่คนไทยเรียกว่า “มัดหมี่” ซึ่งชาวเขมรเรียกผ้าทอแบบนี้ว่า “โฮล” (Hol) ซึ่งมีสองประเภทคือ “โฮล - โประฮ์” สำหรับผู้ชายใช้ และ “โฮล - เสรีย” สำหรับผู้หญิงใช้ 3) เอกลักษณะลวดลายผ้าโดยเฉพาะลวดลายผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” จะนิยมใช้ลาย “ปัวะเนียก” (นาค) ที่มาจากความเชื่อทั้งตำนานกำเนิดของบรรพบุรุษชาวเขมรและตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นาคถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวเขมรให้ความนับถือศรัทธาเลื่อมใสมาช้านาน ส่วนเอกลักษณ์ด้านเทคนิคการทอผ้านั้นชาวเขมรนิยมทอผ้าไหมด้วยระบบ 3 ตะกอ ทำให้เนื้อผ้าแน่นและลวดลายคมชัดขึ้น

²⁰ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำแขนงวิชาออกแบบสิ่งทอและแฟชั่น สาขาออกแบบผลิตภัณฑ์

ส่วนเอกลักษณ์สีสันของผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” นั้น ชาวเขมรนิยมใช้องค์ประกอบ 5 สีคือ สีแดง สีเหลือง สีเขียว สีคราม และสีขาว

ในประเทศไทยได้มีความสัมพันธ์ในมรดกสิ่งทอร่วมกันกับชาวเขมร โดยเฉพาะในกรณีผ้ามัดหมี่หรือผ้า “โฮล” ที่ทอโดยชาวไทยเชื้อสายเขมร ส่วย/กูย ที่ใช้ภาษาตระกูลมอญ - เขมร ซึ่งอาศัยอยู่ใกล้เคียงกันในบริเวณภาคอีสานตอนใต้ นอกจากนี้ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เขมรได้ตกเป็นประเทศราชของประเทศไทยหลายครั้ง ราชสำนักไทยได้ออกแบบลวดลายผ้ามัดหมี่เขมรสำหรับตำแหน่งต่างๆ ของขุนนางไทยโดยเรียกผ้านี้ว่า “สมปักปุม” หรือ “ผ้าปุม” โดยในยุคนั้นราชสำนักไทยได้กำหนดมอบหมายให้ชาวเขมรทอผ้าส่งเป็นส่วยหรือภาษี

ผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” ของชาวเขมรจึงเป็นหลักฐานที่แสดงถึงการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและมรดกสิ่งทอของชนชาติเขมรที่เกิดขึ้นในภูมิภาคอาเซียน

คำสำคัญ : “โฮล” “ปิดาน” มรดกสิ่งทอเขมร อาเซียน

Abstract

Cambodia or known in Thai as ‘Khmer’ is one of ASEAN members. Cambodia is neighboring country of Thailand that has shared cultural relation including textile. The purposes of this research are; 1) to investigate and collect information about ‘Hol’ and ‘Pidan’ textiles of the Khmer in Cambodia, 2) to study weaving techniques of ‘Hol’ and ‘Pidan’ textiles of the Khmer, 3) to investigate characteristics of textile design and specific weaving techniques of ‘Hol’ and ‘Pidan’ in the Khmer style.

According to research documents and fieldwork, we found; 1) The Khmer practiced ‘Hol’ weaving both in the court and villages, they also weave ceremonial cloth namely ‘Pidan’. 2) The Khmer preferred to use ikat weaving technique that is known in Thai as ‘Mudmee’ and the Khmer called this cloth

as ‘Hol’. There are two types of ‘Hol’; ‘Hol-Prok’ for male use, and ‘Hol-Srey’ for female use. 3) The motif design identity of ‘Hol’ and ‘Pidan’ textiles; the most popularity motif is ‘Neak’ (‘Naga’), which is derived from Khmer ancestor myth and Buddhist myth. ‘Naga’ is the holy object that Khmer people have paid homage since the old time. For the specific weaving technique, Khmer weavers preferred to use three harnesses to produce strong cloth and clear pattern. For the color identity of ‘Hol’ and ‘Pidan’ textiles, the Khmer dyers use five colors in composition, i.e., red, yellow, green, blue, and white.

Thailand has association in textile heritage with Cambodia, particularly a case of ‘Hol’ of the Thai-Khmer, Suay/Gui who use Mon-Khmer language and live in the South-Isan areas. Since Ayutthaya to early Rattanakosin period, the Khmer belonged to Thailand many times. Thai court designed Khmer ikat patterns for various positions for their nobles. These textiles were called ‘Sompak-poom’ or ‘Pha Poom’, which the Thai court ordered Khmer weavers to make them as weaving tax.

So, ‘Hol’ and ‘Pidan’ textiles of the Khmer are the evidence of cultural exchange and textile heritage that once exist in ASEAN.

Key Words : ‘Hol’, ‘Pidan’, Khmer Textile Heritage, ASEAN

บทนำ

ในภูมิภาคอาเซียน ประเทศกัมพูชา หรือ เขมร เป็นประเทศเพื่อนบ้านของไทยที่มีอาณาเขตติดต่อกันทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีสภาพภูมิอากาศ วิถีชีวิต พิธีกรรม และความเชื่อที่คล้ายคลึงกับบางพื้นที่ของประเทศไทย ในอดีตมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันทางราชสำนัก และชาวเขมรกับชาวไทยมีการนับถือศาสนาพุทธ เหมือนกัน การศึกษาข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับผ้าเขมร จะช่วยให้เราเข้าใจประวัติศาสตร์ศิลปะด้านสิ่งทอในมุมมองที่หลากหลายขึ้น

ผ้าแบบประเพณีของชาวเขมร

หลักฐานเรื่องการทอผ้าของชาวเขมร อาจมีประวัติศาสตร์ยาวนาน แต่ก็ไม่สามารถมีตัวอย่างผ้าโบราณที่เก่าไปถึงยุคนครวัด (Angkor Wat) หรือยุครชนคร ดังปรากฏในงานศึกษาของ Gillian Green (2004) ที่ได้ข้อสังเกตว่าหลักฐานลายผ้าในภาพจำหลักที่พบบนปราสาทหินในยุคนี้ ก็เป็นลายผ้าที่มีต้นกำเนิดแหล่งผลิตจากประเทศอินเดียและประเทศจีน ซึ่งเป็นประเพณีนิยมของราชสำนักในภูมิภาคนี้ ที่จะใช้ผ้าทอที่มีค่าจากดินแดนไกลโพ้นเพื่อบ่งบอกสถานภาพของชนชั้นสูง ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าชาวเขมรน่าจะรู้จักวิธีการทอผ้าพื้นฐานแล้วในยุคนี้

ชาวเขมรมีภูมิปัญญาการทอผ้าทั้งในระบบราชสำนักและพื้นบ้าน ประเทศกัมพูชานั้นผ้าที่ทอด้วยเส้นใยไหม นับว่าเป็นสื่อแทนความร่ำรวยและความหรูหราของชาวเขมร ในขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเขมรนั้น ชาวเขมรจะนิยมนุ่งผ้า “สัมปอต” (សំពត់/sam-pōt/ แปลว่า “ผ้านุ่ง”) ที่ทอจากเส้นใยไหมเพื่อใช้ในโอกาสพิเศษ เพื่อบ่งบอกสถานภาพและช่วงอายุของผู้สวมใส่ ส่วนพระมหากษัตริย์ พระราชินี และเชื้อพระวงศ์จะสวมใส่ผ้าที่ทอเป็นพิเศษด้วยดิ้นเงินและดิ้นทอง (In Siyonda, 2003 : 34)

ด้วยเหตุการณ์สงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของชาวเขมร ที่เกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1975 - 1979 ได้สร้างความหวาดกลัวที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจของทุกคนในประเทศกัมพูชา ด้วยเหตุแห่งสงครามนี้ ได้ทำลายวัฒนธรรมและเกิดการหยุดชะงักของภูมิปัญญาในหลายๆ ด้าน รวมทั้งภูมิปัญญาการทอผ้าที่สวยงาม แม้วันเวลาผ่านไปจนได้มีสันติภาพค่อยๆ เกิดขึ้น ก็ยังเป็นความลำบาก

ทางจิตใจของชาวเขมร ที่พยายามที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่เคยเสียหายอย่างรุนแรง (Kikuo Morimoto, 2003 : 43)

ในปี ค.ศ.1993 (พ.ศ. 2536) กระทรวงวัฒนธรรมและศิลปะของประเทศกัมพูชา ได้สำรวจข้อมูลช่างฝีมือ เพื่อศึกษาว่าได้สูญเสียอะไรไปบ้าง และยังคงเหลือช่างฝีมืออะไรบ้าง รวมทั้งได้จัดอบรมเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาช่างฝีมือในแต่ละท้องถิ่น ต่อมาในปี ค.ศ. 2000 (พ.ศ.2543) รัฐบาลเขมรได้จัดนิทรรศการผ้าเขมรและสาธิตการใช้ผ้าแบบประเพณีของชาวเขมร ทำให้สาธารณชนได้กลับมารู้จักผ้า “สัมปอต” (Sompot) แบบดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้ทำให้ผ้าเขมร ได้ฟื้นฟูกลับขึ้นมาได้ใหม่ทั้งปริมาณและคุณภาพ

ผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” ของชาวเขมร

จากหลักฐานตัวอย่างผ้าเก่าของ Bernard Dupaigne (2004) และของ Gillian Green (2004) ที่สำรวจพบ มีอายุอยู่ในราวช่วงปีคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะผ้าเก่าที่พบมากที่สุด คือ ผ้าที่ชาวเขมรนิยมใช้เทคนิคการทอผ้าแบบที่คนไทยเรียกว่า “มัดหมี่” ซึ่งชาวเขมรเรียก ผ้าทอจากเทคนิคแบบนี้ว่า “โฮล” (Hol) แปลว่า “ผ้าทอที่เกิดจากการมัดย้อมเส้นใยให้เป็น ลวดลายแบบมัดหมี่” โดยจำแนกเป็น 2 ประเภท ตามลักษณะรูปแบบลวดลายผ้าตามเพศ ของผู้สวมใส่ คือ 1) “โฮล - โประฮ์” (เขมร/haol proh/) เป็นผ้าโฮลสำหรับผู้ชายใช้ 2) “โฮล - เสรี” (เขมร/haol srøy/) เป็นผ้าโฮลสำหรับผู้หญิงใช้ ทั้งนี้เมื่อนำมาใช้เป็น “ผ้านุ่ง” ก็จะเรียกว่า “สัมปอต - โฮล” เพื่อบ่งบอกลักษณะผ้าที่ใช้นุ่งว่ามีลวดลายแบบ ผ้ามัดหมี่

มรดกสิ่งทอของชาวเขมรนั้นนอกจากสิ่งทอที่ใช้เป็นเครื่องแต่งกายหรือนุ่งห่ม คือ ผ้า “สัมปอต” (Sompot) แล้ว ชาวเขมรยังมีมรดกสิ่งทอแห่งศรัทธาที่เกิดจากการทอผ้า เพื่อใช้ในพิธีกรรม ในเขมรเรียกว่า “ปิดาน” ซึ่งมาจากภาษาสันสกฤตว่า “vitāa” วิทานะ ในพจนานุกรมของ Monien Williams คำว่า vitāa หมายถึง ผ้าเพดาน (Conopy) หรือ ผ้าคลุม (Siyonn Sophearith, 2008) หรือที่ฝรั่งเศสเรียกว่า “พิดาน” (Pidan) ต่อมาภายหลัง ได้ใช้คำ “พิดาน” นี้ในการศึกษาของนักวิชาการชาวตะวันตก (Pratricia Cheesman, 2009 : 6)

ในประเพณีดั้งเดิมของชาวเขมนั้น ผ้า “ปิดาน” เป็นผ้าที่ใช้ซึ่งเพดานในวิหารวัด โดยส่วนใหญ่จะนำผ้าสีพื้นมาเย็บต่อชายขอบผ้าหนึ่งหรือสองชั้น เพื่อให้ผ้ามีขนาดใหญ่ขึ้น และมีเชือกผูกติดมุมผ้าทั้ง 4 มุม เพื่อสะดวกในการนำไปซึ่งบนเพดานในตามแนวนอน การซึ่งผ้าปิดานจะซึ่งอยู่เหนือศีรษะของผู้มาทำบุญเพื่อให้มองเห็นภาพของสรวงสวรรค์ ที่นับเป็นสถานที่สุดยอดปรารถนาสำหรับชีวิตหลังความตาย (Pratricia Cheesman, 2009 : 6)

มรดกผ้าโบราณของชาวเขมร โดยเฉพาะผ้า “ปิดาน” ที่ทอเป็นลวดลายมัดหมี่ ที่ซับซ้อนด้วยจากเรื่องราวจากพระพุทธรูปประวัติ ได้แสดงให้เห็นถึงทักษะความสามารถในการทอผ้า ที่ช่างทอได้อุทิศกำลังกายกำลังใจ ด้วยความศรัทธาและเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท

เทคนิคการทอผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” ของชาวเขมร

จากหลักฐานผ้าเก่าที่สำรวจพบทั้งผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” ของชาวเขมร พบว่า ช่างทอผ้าชาวเขมรใช้เทคนิคการทอแบบเดียวกันคือ “การมัดเส้นไหมเพื่อกันสีเป็นลวดลายแบบที่ชาวไทยอีสานเรียกว่าผ้ามัดหมี่” และใช้เทคนิคการทอผ้าด้วยระบบ 3 ตะกอ ที่ชาวเขมนิยมใช้ทอผ้าไหมเพื่อทำให้เนื้อผ้าแน่นและลวดลายคมชัดขึ้น

จากการสัมภาษณ์ อาจารย์ ดร.วีรธรรม ตระกูลเงินไทย และอาจารย์ธีระพันธ์ จันทรเจริญ (2557) เรื่องข้อมูลศัพท์เฉพาะของเทคนิคนี้ ชาวเขมรจะเรียกการมัดลายว่า “จอง” (ចង /cɑŋ/) แปลว่า “มัด” จึงเป็นข้อสังเกตว่าชาวเขมรเรียกผ้านี้ว่า “จองโฮล” (ចងោល /cɑŋ haol/) เช่นกัน เพื่อบ่งบอกเทคนิค สำหรับคำเรียกส่วนของ “บอยหมี่” ที่มีด้ายสีลวดลายเสร็จเรียบร้อยแล้วนั้นชาวเขมรเรียกว่า “เกียต” (ក្រៃ /kiət/) (มาจากภาษาสันสกฤตว่า “คาอ” ซึ่งใช้เรียกในภาษาอังกฤษว่า ‘ikat’) โดยนักประวัติศาสตร์หลายท่าน ได้ลงความเห็นตรงกันว่า ชาวเขมรรับการถ่ายทอดเทคนิคการทอผ้าแบบมัดหมี่นี้มาจากอินเดีย ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้เห็นสอดคล้องเช่นกัน แต่งานวิจัยชิ้นนี้ได้พบข้อสังเกตว่าชาวเขมรได้มีการพัฒนาเครื่องมือและอุปกรณ์ให้ประณีตสวยงาม โดยเฉพาะการแกะสลักลายนาหรือ “ปั๊วะเนียก” (ព្រះនាគ /pūəh niək/) ตกแต่งอุปกรณ์ทอผ้า และสร้างสรรค์ลวดลายในวิถีทางของตนเองที่สัมพันธ์กับความเชื่อ การตีความสัญลักษณ์มงคลทางศิลปะที่เกิดขึ้นในดินแดนตอนที่แตกต่างจากอินเดีย

ในการมัดลวดลายเส้นใหม่นั้น ช่างทอผ้าจะต้องตั้งหลักเพื่อกำหนดหน้ากว้างของผืนผ้า แล้วพันเส้นไหมให้ได้ตามจำนวนที่ต้องการ จากนั้นจึงมัดแยกจำนวนลำหมี ชาวเขมรจะเรียก ลำหมีที่เรียงตัวเป็นชั้นๆ ว่า “คนัว” (คะ-นัว) เมื่อมัดลวดลายหลักครบตามแบบแล้ว ก็จะ ถอดเส้นไหมออกจากหลักเพื่อนำไปย้อมสีแรก หลังจากสีแรกแห้งดีแล้ว จะนำมาใส่หลักที่ตั้ง ไว้ตามเดิมจากนั้นจะแกะเชือกออก หรือมัดเชือกเพิ่มในช่วงจังหวะที่จะย้อมสีลำดับถัดไป แล้วนำไปย้อมสี ทำเช่นนั้นครบจำนวนสีที่ต้องการย้อม จนครบทั้งหมดจึงแกะเชือกที่มัด ออกทั้งหมด ก็จะเห็นลวดลายสีเส้นผ้าที่ต้องการ แล้วนำไปกรอไหมเข้าหลอดโดยจะต้องนำไป ร้อยใส่เชือกเพื่อกำหนดลำดับหลอดด้วย เพื่อเตรียมสู่การทอผ้าต่อไป

ในการเตรียมหลอดด้วยนั้น ช่างทอผ้าชาวเขมรจะกรอไหม 1 ลำทั้งหมดต่อหนึ่งหลอด ดังนั้นหนึ่งชั้นของลายผ้าจึงเท่ากับหนึ่งหลอดที่เตรียมไว้ในแต่ละหลอด มีลายที่มัดไว้ที่จะ นำมาทอเฉพาะส่วนของลาย เช่น ลายที่มีจำนวน 20 ชั้น จะต้องมีหลอดไหม 20 หลอด โดยหากลวดลายซับซ้อน จำนวนหลอดก็จะมากขึ้นตามจำนวนชั้นของลาย (Pratricia Cheesman, 2009 : 3 - 4) เมื่อนำหลอดเส้นไหมที่มัดย้อมลวดลายแล้วนำมาทอผ้า ก็จะสามารถปรากฏ ลวดลายได้หลายแบบขึ้นอยู่กับแบบแผนระบบลำดับการใช้หลอดในการทอเส้นพุ่ง

เทคนิคการย้อมสีผ้าโฮลของชาวเขมนั้น จะใช้สีจากวัสดุธรรมชาติ ได้แก่ สีแดงจากรัง “ครั่ง” (*Coccus Lacca*) สีเหลืองจากแก่นไม้ “เซ” (*Cudrania Javanensis*) หรือจาก เปลือก “ประทุด/ประโหด” (*Garcinia Hanbury*) สีนํ้าเงิน สีฟ้า จากการหมักต้น “คราม” (*Indigofera Tinctoria*) หรือต้น “ฮ่อม” (*Strobilanthes Flaccidifollus*) โดยจะย้อมสี ครามทับสีเหลือง ทำให้เกิดเป็นสีเขียว เพื่อจัดองค์ประกอบ 5 สีตามธรรมเนียมของเขมร คือ สีแดง สีเหลือง สีคราม สีเขียว สีขาว ซึ่งนับเป็นเอกลักษณ์ด้านสีเส้นของผ้า “โฮล” และ “ปิตาน” ดังจะเห็นได้จากหลักฐานตัวอย่างผ้าเก่าที่พบว่าย้อมด้วยแบบแผนเดียวกันทั้งหมด

ลวดลายผ้า “โฮล” และ “ปิตาน” ของชาวเขมร

จากการศึกษาตัวอย่างผ้าโบราณจากคลังสะสมส่วนบุคคลของอาจารย์ ดร. วีรธรรม ตระกูลเงินไทย และจากตัวอย่างผ้าในหนังสือผ้าเขมรของ Gillian Green ตัวอย่างผ้าได้แสดง ให้เราเห็นว่า เอกลักษณ์ลวดลายผ้าโดยเฉพาะลวดลายผ้า “โฮล” และ “ปิตาน” จะนิยมใช้

ลาย “บัวเนียก” (นาค) ที่แฝงความเชื่อทั้งตำนานกำเนิดของบรรพบุรุษชาวเขมรและตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวเขมรให้ความนับถือศรัทธาเลื่อมใสมายาวนาน เช่นเดียวกับกับชุมชนอื่นๆ ในอุษาคเนย์ ที่มีความเชื่อว่า นาคคือผู้บันดาลให้เกิดความสมบูรณ์ของธรรมชาติ ความมั่งคั่ง และมั่นคง เป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งน้ำ แผ่นดิน และความอุดมสมบูรณ์ ชาวเขมรจึงใช้ลายนาคสำหรับเจ้าบ่าวเจ้าสาวไว้ใส่ในวันพิธีแต่งงาน

สำหรับลวดลายเอกลักษณ์พิเศษของผ้า “ปัตตาน” เป็นผ้าไหมที่มีด้ายอมกันสี เป็นลวดลายอันเกี่ยวข้องกับเรื่องราวในชาดกของพระพุทธศาสนา เช่น ลายมหาเวสสันดรชาดก ลายพระพุทธประวัติ ลายไตรภูมิในจักรวาลคติ และลายที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าบนสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ โดยมีการให้รายละเอียดลวดลายประกอบที่เกี่ยวข้อง เช่น นาค หงส์ ครุฑ กิณรี กิณรี นกหัสดีลิงค์ ม้า สิงห์ นกยูง นกแก้ว หอปราสาท ฉัตร คนธรรพ์ เป็นต้น

เดิมนั้นชาวเขมรโบราณนับถือศาสนาฮินดู ต่อมาเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน แล้วก็กลับไปนับถือศาสนาฮินดู จากนั้นจึงมานับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท สำหรับผ้า “ปัตตาน” เป็นผ้าที่ชาวเขมรทอขึ้นในสมัยที่นับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท เพื่อถ่ายทอดจินตนาการที่เกิดขึ้นจากแรงศรัทธา การถวายเป็นพุทธบูชา ก็เป็นคติความเชื่อเช่นเดียวกับชาวพุทธในประเทศอื่นๆ ที่กระทำให้เป็นการสั่งสมบุญบารมีและจะได้รับผลบุญผลกุศลในภพนี้และภพหน้า

จากการสำรวจข้อมูลในประเทศไทยที่มีความสัมพันธ์กันทางวัฒนธรรมหลายๆ ด้าน รวมทั้งด้านสิ่งทอ ตลอดจนความเชื่อและพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชาวไทยที่มีเชื้อสายเขมร ส่วย/กูย ที่ใช้ภาษาตระกูลมอญ - เขมร ซึ่งอาศัยอยู่ใกล้เคียงกันในบริเวณภาคอีสานตอนใต้ ได้แก่ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดศรีสะเกษ และบางส่วนของจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดชัยภูมิ และจังหวัดนครราชสีมา ได้พบว่ามีการทอผ้าแบบมัดหมี่เพื่อเย็บเป็นผ้าชิ้นสำหรับผู้หญิง เรียกว่า “ซินโฮล - ปะโบร์” เป็นผ้าโฮลที่เย็บต่อตีนขึ้นหน้าแคบที่ทอด้วยผ้าลายแบบมัดหมี่ (“ปะโบร์” แปลว่า “ริม/ขอบ” ซึ่งเอกสารไทยหลายชิ้นเขียนว่า “ประโบน” คงเนื่องจากไม่ได้เทียบเสียงเขมร)

ในอดีตประเทศกัมพูชาเป็นอาณาจักรที่เคยเป็นมหาอำนาจในสมัยโบราณที่มักรู้จักกันในชื่อ “อาณาจักรขอม” หรือ “จักรวรรดิขอม” (Khmer Empire) ที่เริ่มต้นขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 9 ผู้ซึ่งสถาปนาอาณาจักรขอมขึ้นนั้นคือ กษัตริย์ชัยวรมันที่ 2 จากนั้นก็เริ่มเกิดความเจริญรุ่งเรืองอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15 จึงค่อยๆ เสื่อมอำนาจลง ในช่วงที่รุ่งเรืองที่สุดอยู่ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 10 มีอาณาเขตแผ่ครอบคลุมทั้งสุวรรณภูมิและล้านช้าง (ดวงธิดา ราเมศวร์, 2537 : 175 - 181) ดังที่มีหลักฐานปราสาทหินโบราณกระจายตั้งอยู่ทั่วบริเวณดังกล่าว ในประเทศไทยนอกจากจะพบในบริเวณอีสานตอนใต้แล้ว ยังพบปราสาทหินในภาคกลางที่จังหวัดลพบุรี ร่องรอยเหล่านี้เป็นหลักฐานของการทับซ้อนของวัฒนธรรมเขมรในดินแดนไทย

ต่อมาราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 ในสมัยอยุธยาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในสมัยรัตนโกสินทร์ ประเทศกัมพูชาได้ตกเป็นประเทศราชของประเทศไทยหลายครั้ง ราชสำนักไทยได้ออกแบบลวดลายผ้ามัดหมี่เขมรสำหรับตำแหน่งต่างๆ สำหรับขุนนางไทยโดยเรียกผ้านี้ว่า “สมปักปุม” หรือ “ผ้าปุม” (คำว่า “สมปัก” ในภาษาไทยเป็นการแปลงเสียงมาจากคำว่า “สัมปอต” ในภาษาเขมร) โดยในยุคนั้นราชสำนักไทยได้กำหนดมอบหมายให้ชาวเขมรทอผ้าส่งเป็นส่วยหรือภาษี (วิกรกรรม ตระกูลเงินไทย, 2557 : สัมภาษณ์) ซึ่งในปัจจุบันชาวไทยเชื้อสายเขมรที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยเฉพาะบริเวณจังหวัดสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดศรีสะเกษ ยังคงพูดภาษาเขมรและยังคงทอผ้าโฮล (มัดหมี่) สำหรับผู้ชาย เรียกว่า “ผ้าปุม” เป็นชื่อมีที่เกี่ยวของชื่อผ้าราชสำนักไทย

จากการลงพื้นที่ศึกษาสำรวจผ้าในประเทศกัมพูชาและประเทศไทย โดยเฉพาะ “ผ้าสมปักปุม” นำไปเปรียบเทียบกับลวดลายกับผ้า “โฮล - โประฮ์” ของเขมร ในเบื้องต้นได้พบว่าผ้าในส่วน “ลายกรวยเชิง”²¹ นั้น เป็นแบบแผนที่ราชสำนักไทยออกแบบขึ้นใช้โดยเฉพาะสันนิษฐานว่าน่าจะประยุกต์จาก “ลายกรวยเชิง” ของแบบแผนลวดลายของ “ผ้าลายอย่าง” ของราชสำนักสยาม ที่ใช้ส่วนลวดลายนี้กำหนดสถานภาพของผู้สวมใส่ ลวดลายผ้า “สมปักปุม”

²¹ ผ้าลายอย่าง หมายถึง ผ้าเขียนลายไทยที่ราชสำนักสยามส่งไปให้อินเดียผลิตตามแบบอย่างของสยาม

ที่ผลิตขึ้นเฉพาะราชสำนักไทย จึงแตกต่างจากลวดลายผ้าของเขมรท้องถิ่นที่ไม่มีส่วน “ลายกรวยเชิง” แต่จะทอส่วนริมผ้าเป็นแถบริ้วและสีพื้นเรียบเท่านั้น อย่างไรก็ตามการศึกษาเปรียบเทียบลวดลายผ้าโบราณในประเด็นนี้ คงจำเป็นจะต้องวิจัยในเชิงลึกต่อไปในอนาคต เพื่อสนับสนุนข้อสมมุติฐานนี้

ในราชกิจจานุเบกษาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์เผยแพร่ในระหว่างปี พ.ศ. 2401 - 2402 ทำให้เราทราบชนิดของสมปักปุมที่พระราชทานเรียงตามลำดับชั้นไป ตั้งแต่ขุนนางชั้นผู้น้อยจนถึงขุนนางชั้นสูงสุด ได้แก่ “สมปักริ้ว หรือสมปักล่องจวน” “สมปักเชิงปุม” “สมปักดอกเล็ก” “สมปักดอกกลาง” “สมปักดอกใหญ่” และ “สมปักท้องนาคร” (Pratricia Cheesman, 2009 : 5)

ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ ลายท้องผ้าสมปักที่นิยมทอคือ “ลายนาครเกี้ยว” (ชาวเขมรเรียกว่าลาย “ปัวะ - เนียก” คำว่า “ปัวะ” แปลว่า “ท้อง” ด้วยเหตุที่นาครเลื้อยไปด้วยท้อง ส่วนคำว่า “เนียะ” แปลว่า “นาคร”) และ “ลายราชวัติ” หรือ “ลายย้อมมูมไม้สิบสอง” (ชาวเขมร เรียกลายนี้ว่า “เรียช” คำว่า “เรียช” แปลว่า “ราช” และคำว่า “เวียด” แปลว่า “วัตร”) ซึ่งผู้วิจัยชั้นนี้สันนิษฐานว่าลวดลายเหล่านี้้นั้น ราชสำนักสยามออกแบบประยุกต์ไปจากลวดลาย “ผ้าลายอย่าง” โดยมีวิวัฒนาการลวดลายสัมพันธ์กับลวดลายจำหลักบนปราสาทหินของชาวเขมร ลวดลายผ้าเหล่านี้จึงเป็นหลักฐานสายสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ศิลปะสิ่งทอระหว่างเขมรและไทย

บทสรุป

ผ้าเขมรโบราณที่มีให้ได้ศึกษา กรณีผ้า “โฮล” และ “ปิดาน” ได้แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาทางเทคโนโลยีสิ่งทอของประเทศกัมพูชา ลวดลายผ้าที่สวยงามได้สะท้อนความศรัทธา ทักษะฝีมือของช่างทอผ้า ความสัมพันธ์ทางด้านเทคนิคศิลปะสิ่งทอจากอินเดียสู่เขมร การแลกเปลี่ยนงานศิลปะลวดลายผ้าระหว่างไทยกับเขมร ผ้าเขมรจึงเป็นหลักฐานมรดกภูมิปัญญาที่น่าภาคภูมิใจของชาวเขมร เป็นมรดกสิ่งทอที่เกิดขึ้นในภูมิภาคอาเซียน และยังคงเป็นภูมิปัญญาที่ได้สืบทอดอยู่ในปัจจุบัน

ผ้าปิดาน (Pidan) ขอขอบคุณตัวอย่างผ้าโบราณจากคลังสะสมของ อาจารย์ ดร.วีรธรรม ตระกูลเงินไทย

รายละเอียดลวดลายพุทธประวัติ ในผ้าปิดาน (Pidan) ได้แก่ หอปราสาท เสาตุง ช้าง สิงห์ ไก่ ฯลฯ
ขอขอบคุณตัวอย่างผ้าโบราณจากคลังสะสมของ อาจารย์ ดร.วีรธรรม ตระกูลเงินไทย

ผ้าโฮล - โป้ระย สำหรับผู้ชายเขมรใช้นุ่ง

ขอขอบคุณตัวอย่างผ้าโบราณจากคลังสะสมของ อาจารย์ ดร.วีรธรรม ตระกูลเงินไทย

ผ้าสมปักปุม สำหรับขุนนางไทย ที่ราชสำนักไทยออกแบบลวดลายมัดหมี่แบบมีลายกรวยเชิง
เพื่อใช้กำหนดยศตำแหน่งขุนนาง

ขอขอบคุณตัวอย่างผ้าโบราณจากคลังสะสมของ อาจารย์ ดร.วีรธรรม ตระกูลเงินไทย

บรรณานุกรม

ดวงจิตา ราเมศวร. **ประวัติศาสตร์ประเทศในกลุ่มอาเซียน (1) ไทย ลาว พม่า กัมพูชา.**

กรุงเทพฯ : แพรธรรม, 2537.

ธีระพันธ์ จันทรเจริญ. **มัดหมี่ มัดใจ สายใยวัฒนธรรมเขมร ลาว ไทย.** กรุงเทพฯ : มูลินทิ

เจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน, 2547.

เผ่าทอง ทองเจือ. **พระภูษาทรงในราชสำนักสยาม.** กรุงเทพฯ : ธนาคารไทยธนาคาร, 2549.

สิทธิชัย สมานชาติ. **ผ้าไทย: สายใยแห่งภูมิปัญญาสู่คุณค่าเศรษฐกิจไทย.** กรุงเทพฯ :

ครุสภา ฯ และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2545.

Cheesman Patricia. **Cambodian Textiles: Expression of Faith and Belief**

seen in the Woven Arts. (Exhibition note) Bangkok : The National

Bank of Thailand, 2009.

Dupaigne Bernard. “Weaving in Cambodia”. **Through The Thread of Time :**

Southeast Asian Textiles. The James HW Thompson Foundation

Symposium Papers. Bangkok : River Books.

Green Gillian. “Antique Cambodian Buddhist Pidan-Themes and Functions”.

‘HOL’ THE ART OF CAMBODIAN TEXTILES (Seminar Proceeding).

Siem Reap: Institute for Khmer Traditional Textiles and Center for

Khmer Studies, 2003.

_____. **Traditional Textiles of Cambodia: Cultural Threads and Material**

Heritage. Bangkok : River Books, 2004.

_____. “Textiles at the Khmer Court, Angkor: Origin, Innovations and

Continuities”. **Through The Thread of Time: Southeast Asian**

Textiles. The James HW Thompson Foundation Symposium Papers.

Bangkok : River Books, 2004.

_____. “Spirit Ship and Ships of the Soul: Images on Cambodian Celebratory Textile Hangings”. **The Secrets of Southeast Asian Textiles: Myth, Status and the Supernatural**. The James HW Thompson Foundation Symposium Papers. Bangkok : River Books, 2007.

Morimoto Kikuo. “The Cambodian Textile Culture and its Environment” . ‘HOL’ **THE ART OF CAMBODIAN TEXTILES** (Seminar Proceeding). Siem Reap: Institute for Khmer Traditional Textiles and Center for Khmer Studies, 2003.

Siyonda In. “Different Kinds of Cambodian Textile and its Producing Districts”. ‘HOL’ **THE ART OF CAMBODIAN TEXTILES** (Seminar Proceeding). Siem Reap : Institute for Khmer Traditional Textiles and Center for Khmer Studies, 2003.

Sophearit Siyonn. **PIDAN (BITAN) in Khmer Culture**. Phnom Penh : Reyum, 2008.

สัมภาษณ์

วีรธรรม ตระกูลเงินไทย. ผู้เชี่ยวชาญเรื่องผ้า. สัมภาษณ์, 12 ธันวาคม 2556.

วีรธรรม ตระกูลเงินไทย และธีระพันธ์ จันทร์เจริญ. ผู้เชี่ยวชาญเรื่องผ้า. สัมภาษณ์, 19 มกราคม 2557.